

dr hab. inż. Krzysztof Leja, prof. PG
Kierownik Katedry Zarządzania
Wydział Zarządzania i Ekonomii
Politechniki Gdańskiej

Sopot, 11 października 2020 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Agnieszki Anielskiej
pt. „Szkolnictwo wyższe wobec studentów nietradycyjnych.
Strategie uczelni w obszarze kształcenia dorosłych na przykładzie studiów podyplomowych”,
przygotowanej pod opieką naukową
Pana dr. hab. Dominika Antonowicza, prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

1. Podstawa formalno-prawna

Podstawą formalno-prawną recenzji są: art. 179 ustawy z 3 lipca 2018 r. „Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”, art. 187 ustawy z 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” oraz pismo Pana dr hab. Krzysztofa Pietrowicza, prof. UMK, Przewodniczącego Rady Dyscypliny Nauki Socjologiczne Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Zgodnie z wymienionymi wyżej ustawami zadaniem recenzenta jest ustalenie, czy rozprawa doktorska stanowi rozwiązanie oryginalnego problemu naukowego a Doktorantka prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

2. Ocena podjętej problematyki badawczej

Polskie szkolnictwo za sprawą ustawy „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” z 20 lipca 2018 r. oraz towarzyszących regulacji prawnych jest w fazie transformacji od tradycyjnej świątyni wiedzy do uniwersytetu przedsiębiorczego – organizacji akademickiej w znaczenie większym niż dotychczas stopniu otwartej na potrzeby i oczekiwania otoczenia. Transformacja ta, mimo szerokich konsultacji prowadzonych przed decyzją Parlamentu, budzi emocje. Związane są one z faktem, że w przypadku każdej zmiany organizacyjnej najtrudniejsza jest spowodowanie ewolucji świadomości jej uczestników, w tym wypadku środowiska akademickiego. Wśród kluczowych zadań instytucji akademickich, znaczące miejsce zajmuje aktywność dydaktyczna, adresowana do słuchaczy niemal w każdym wieku.

Doktorantka skoncentrowała się na studiach podyplomowych, kształceniu adresowanemu głównie do osób, które mają potrzebę zdobycia wiedzy i umiejętności, które z dużym prawdopodobieństwem

będą przydatne na zmieniającym się rynku pracy. To ciekawy obszar badawczy, o czym świadczy fakt, że w roku akademickim 2005/2006, gdy liczby studentów była najwyższa, liczba słuchaczy studiów podyplomowych, nazywanych przez Doktorantkę nietradycyjnymi, w relacji do liczby studentów tradycyjnych wynosiła ok. 7%, a w roku akademickim 2018/2019 wyniosła już ok. 13%. Oznacza to wzrost zainteresowania kształceniem na studiach podyplomowych. Ujęcie tej problematyki przez Doktorantkę uważam za oryginalne i interdyscyplinarne, łączące dyscyplinę nauki socjologiczne z dyscypliną nauki o zarządzaniu i jakości, co jest w moim przekonaniu atutem dysertacji. Problematyka jest ciekawa z naukowego – poznawczego punktu widzenia, a także ma znaczenie użytkowe, gdyż wnioski z rozprawy doktorskiej mogą być pomocne zarówno na poziomie systemowym jak i instytucjonalnym przy podejmowaniu decyzji dotyczących tej formy kształcenia.

3. Ocena przeglądu literatury związanej z problematyką rozprawy

Na potrzeby własne, po przeczytaniu rozprawy przyjąłem, że pierwsze cztery rozdziały mają głównie charakter teoretyczny, a następne cztery empiryczny. Podział ten jest z pewnością niedoskonały. Pierwsze dwa rozdziały rozprawy opisują kontekst podejmowanej problematyki. Autorka dysertacji przedstawia i komentuje w nich szereg danych statystycznych dotyczących popytu i podaży usług edukacyjnych. Szczególnie cenne są tu komentarze dotyczące tego, co Doktorantka nazywa „polski cudem edukacyjnym” po 1990 r. Autorka dysertacji wykazuje się bardzo szeroką wiedzą na temat uwarunkowań przeprowadzanych zmian w szkolnictwie wyższym i trafnie identyfikuje ich konsekwencje. Omawiając tę problematykę Doktorantka szeroko powołuje się na literaturę krajową i międzynarodową, co dowodzi dobrego przygotowania do redagowania rozprawy na etapie prac studyjnych – przygotowawczych i świadczy o dojrzałości naukowej Autorki dysertacji. Podsumowując pierwszy rozdział, Doktorantka zastanawia się nad tym, co zrobić, aby nie sprawdził się czarny scenariusz dla szkolnictwa wyższego, wynikający wprost z głębokiego niżu demograficznego.

W rozdziale drugim Doktorantka słusznie twierdzi, że „żadna szkoła nie jest w stanie przygotować do pracy przez całe życie” i dodaje „kształtują się nowe typy karier, ponieważ ich tradycyjna, liniowa charakterystyka nie odpowiada dynamice zmian w otoczeniu. Z uwagi skracanie się średniej długości życia organizacji życie zawodowe pracownika będzie dłuższe niż przeciętny czas jej istnienia” (s. 52). To bardzo istotne stwierdzenia w rozprawie o kształceniu na studiach podyplomowych. Wartością dodaną tego fragmentu rozprawy jest uporządkowanie pojęć związanych z edukacją dorosłych, zarysowanie jej ciekawej historii w Polsce od odzyskania niepodległości w 1918 r. do czasów współczesnych. Autorka dysertacji słusznie zauważa, że aktywną rolę w kształceniu dorosłych odgrywają pracodawcy, organizując różnego rodzaju szkolenia, wiążące się niejednokrotnie realizacją idei społecznej odpowiedzialności biznesu. Ważny jest także wątek nawiązujący do raportu UNESCO pt. „Edukacja, jest w niej ukryty skarb” z 1996 roku. Nawiązanie do tego dokumentu, którego znaczenia nie sposób przecenić, świadczy o tym, że Doktorantka w trakcie pracy nad dysertacją dążyła do jak najszerszego rozpoznania obecnego

kontekstu kształcenia dorosłych. Ważne są także uwagi Autorki rozprawy nt. motywacji, jakimi kierują się słuchacze studiów podyplomowych (s. 90 i nast.). Cenne jest także krótkie omówienie kształcenia ustawicznego prowadzonego przez instytucje akademickie w Europie i pokazanie na tym tle sytuacji w Polsce, która, delikatnie rzecz ujmując skłania do refleksji.

Rozdział trzeci poświęcony jest ewolucji uczelni w kierunku modelu uniwersytetu przedsiębiorczego, z głównym akcentem położonym na zarządzanie strategiczne w szkolnictwie wyższym. Bardzo wysoko oceniam rozważania na temat współczesnych modeli zarządzania organizacjami publicznymi, w tym organizacjami akademickimi, a w szczególności porównanie koncepcji New Public Management i network governance oraz neo-Weberian (s. 92 i nast.). Autorka trafnie zauważa, że zmiany w kierunku współzarządzania uczelnią oraz włączenie do nich interesariuszy są wyzwaniem czasu. Rozważania o modelach zarządzania są silnie umocowane w cytowanym piśmiennictwie światowym. Ważne jest, że Autorka nie odnosi się bezkrytycznie do przenoszenia praktyk biznesowych na grunt organizacji akademickiej, a także wykazuje się umiejętnością krytycznej analizy literatury. To ważna cecha młodego badacza. Istotna, zdaniem recenzenta jest uwaga Autorki dysertacji przytoczona na prof. Andrzejem Koźmińskim o konieczności jak najszerszego włączenia do dyskusji na strategią uczelni społeczności akademickiej (s. 115), o czym nieczęsto się pamięta.

W rozdziale czwartym Autorka rozprawy omawia fundamenty teoretyczne rozważań empirycznych, jakimi są prace Pfeffera i Salancika, dające podwaliny teorii zależności od zasobów oraz teorii instytucjonalnej, której pionierami byli Di Maggio i Powell. Autorka przekonująco omawia zastosowanie tych teorii do badań nad szkolnictwem wyższym stwierdzając, że pokazują one złożoność zjawisk, które składają się na funkcjonowanie organizacji akademickich. Omawiając te teorie Doktorantka sięga do wielu źródeł światowego piśmiennictwa, dzięki czemu próba opisanie tych teorii w różnych systemach szkolnictwa wyższego jest w pełni udana, a pokazanie ich wspólnego mianownika tych systemów stwarza dobrą podstawę do badań empirycznych w dalszej części rozprawy.

4. Ocena części empirycznej rozprawy doktorskiej

W rozdziale piątym, metodologicznym, Doktorantka prezentuje cel badań, pytania badawcze oraz główne hipotezy badawcze. Te ostatnie sformułowane są dość oryginalnie, gdyż odnoszą się do deklaracji i rzeczywistości poszczególnych typów uczelni, tj. uczelni niepublicznych, uniwersytetów szeroko-profilowych oraz publicznych szkół zawodowych. Przyjętą metodą były badania jakościowe (wywiady pogłębione i analiza tekstów źródłowych) wzbogacone ankietą audytoryjną traktowana jako metoda uzupełniająca, co klarownie wyjaśnia Doktorantka (s.151).

Wywiady pogłębione z przedstawicielami władz uczelni odpowiedzialnych za kształcenie podyplomowe oraz wykładowcami na tych studiach zostały starannie przygotowane, a dobór próby wg określonych kryteriów odbywał się w kilku etapach. Doktorantka za główne kryterium trafnie przyjęła za-

kres oferowanych studiów podyplomowych. Zasady doboru próby pod względem merytorycznym i terytorialnym zostały w rozprawie przekonująco wyjaśnione (s. 154 i dalsze). Doktorantka w pierwszym etapie badała dokumenty strategiczne wybranych szkół wyższych, a następnie przeprowadzała indywidualne, starannie przygotowane wywiady. Podsumowaniem badań były przeprowadzone ankiety audytoryjne, których celem była próba uchwycenia oceny studiów podyplomowych z perspektywy ich słuchaczy. Przyjęta kolejność badań jest logiczna.

Rozdział szósty poświęcony jest ocenie miejsca kształcenia ustawicznego w dokumentach strategicznych poszczególnych grup uczelni. Na podstawie analizy tych dokumentów, Doktorantka zidentyfikowała cechy wspólne jak i różnice w podejściu do kształcenia ustawicznego w uczelniach niepublicznych, uniwersytetach szerokoprofilowych oraz publicznych szkołach zawodowych. Ciekawą obserwacją jest to, że uniwersytety szerokoprofilowe w misjach kształcenie ustawiczne traktują marginalnie. Nie dziwi zatem fakt, że liczba słuchaczy studiów podyplomowych na przestrzeni lat 2005/2006 i 2018/2019 w tych uczelniach zmniejszyła się o połowę (z 38 tys do 19 tys). Od siebie dodam, że marginalne traktowanie kształcenia ustawicznego przez uniwersytety szerokoprofilowe uważam za nieroztropne w sytuacji, gdy zakładanie istotnego wzrostu finansowania w ramach subwencji w najbliższych latach wydaje się iluzoryczne. W uczelniach niepublicznych kształcenie ustawiczne jako proces całonocowy pojawiło się zaledwie w jednym przypadku w następującym rozwinięciu misji: „pomagamy rozwijać kariery na różnych etapach życia zawodowego”. Trzeba przy tym dodać, że w strategiach uczelni niepublicznych oraz publicznych uczelni zawodowych na poziomie ich operacjonalizacji znaleźć można znacznie więcej odniesień do kształcenia ustawicznego.

W kolejnym, siódmym rozdziale dysertacji, jej Autorka, jak pisze, podejmuje próbę rekonstrukcji strategii poszczególnych typów uczelni w działaniu. Jest to próba udana, oparta na wnioskach wypływających z wywiadów pogłębionych. Doktorantka trafnie diagnozuje znaczenie kształcenia ustawicznego w każdym z typów uczelni ilustrując to wypowiedziami swoich rozmówców. I tak, w uczelniach niepublicznych jest to forma dywersyfikacji przychodów, co ma istotne znaczenie przy braku subwencji dydaktycznej i nie dziwi orientacja ekonomiczna tych uczelni.

W uniwersytetach szerokoprofilowych osoby, z którymi przeprowadzono wywiady podkreślały znaczenie kształcenia ustawicznego w sytuacji głębokiego niżu demograficznego i dostrzeganie w nim sposobu na wzbogacanie oferty dydaktycznej. Jednocześnie sygnalizowano brak skoordynowanych działań w tym zakresie na poziomie wydziałów i uczelni. Doktorantka trafnie określa pracowników uniwersytetów szerokoprofilowych jako „wyspy nieskoordynowanej przedsiębiorczości” (s. 205). Jako słabość wskazuje wygórowane narzuty kosztów pośrednich, które sprawiają mniejszą opłacalność organizacji studiów i prowadzenia tam zajęć. Z wywiadów przeprowadzonych przez Autorkę dysertacji wynika też, że zajęcia na tych studiach mają często charakter wykładów, a nie warsztatów, które w znacznie większym stopniu angażowałyby słuchaczy. Charakterystyczną wypowiedzią to ilustrującą, przytoczoną w

rozprawie jest stwierdzenie jednego z rozmówców, żeby „uporządkować wiedzę, która jest w narodzie. Ci wszyscy ludzie to mają, tylko trzeba to wyciągnąć na wierzch” (s. 210). Inny rozmówca wyraźnie podkreśla, że dla słuchaczy studiów podyplomowych stopień czy tytuł naukowy wykładowcy ma znaczenie drugorzędne – ważne jest doświadczenie praktyczne i umiejętność jej przekazania w ciekawy sposób (s. 213-214). W konkluzji tego fragmentu pracy Doktorantka dostrzega dwa, przeciwstawne nurty dotyczące uniwersytetów szerokoprofilowych. Pierwszy sprowadza się do coraz większej świadomości znaczenia kształcenia dorosłych, a drugi dotyczy braku skoordynowanych działań, sprzyjających jego rozwojowi (s. 215). To celna obserwacja, która wzbogaca stwierdzenie, że uniwersytety są zbyt zachowawcze w zakresie kształcenia podyplomowego i nie wykorzystują posiadanego potencjału (s. 216).

Z kolei na podstawie wywiadów przeprowadzonych w publicznych szkołach zawodowych można zaobserwować wyraźne zwiększenie zainteresowania kształceniem dorosłych, w tym rozwojem studiów podyplomowych. Wynika to, zdaniem rozmówców m.in. z faktu ścisłej współpracy uczelni zawodowych z otoczeniem społeczno-gospodarczym i aktywnej w tym roli rad programowych tych uczelni, składających z przedstawicieli uczelni i otoczenia. Rozmówcy mówią wprost: „nie chcemy mieć wykładowców, którzy nie mają doświadczenia praktycznego. I to doświadczenie praktyczne jest dla nas ważniejsze niż doświadczenia naukowe” (s. 225). W podsumowaniu Doktorantka trafnie konkluduje, że publiczne szkoły zawodowe mają duży potencjał w zakresie rozwijania kształcenia całościowego i są dobrze do niego przygotowane. Nie będzie to obszar priorytetowy dla publicznych uczelni zawodowych, jednak z pewnością będzie miał coraz większe znaczenia dla rozwijania oferty edukacyjnej.

Rozdział ósmy dysertacji to wnikliwa analiza SWOT, przeprowadzona dla każdego z omawianych typów uczelni. Proponowałbym w przyszłości ograniczyć ją do kilku elementów po każdej stronie analizy, wzbogacić ją o przypisanie wag i przeprowadzić analizę TOWS/SWOT, której wyniki wskażą, jaka strategia w zakresie rozwoju studiów podyplomowych dla każdego typu uczelni byłaby optymalna. Wydaje się, że będzie to strategia agresywna lub konkurencyjna, ale to jedynie moje przypuszczenie. Doktorantka słusznie twierdzi, że uczelnie niepubliczne szybko reagują na potrzeby rynku w zakresie kształcenia ustawicznego, gdyż jest to ich ‘być albo nie być’, a uniwersytety szerokoprofilowe są pod tym względem mniej elastyczne. Nasuwa się pytanie – czy tak musi być w przyszłości? Jedną z cech uniwersytetu przedsiębiorczego Burtona Clarka jest dywersyfikacja źródeł finansowania - dlatego jej nie upatrywać w rozwoju kształcenia ustawicznego uniwersytetów, doskonaleniu form i metod kształcenia tak, aby odpowiadały oczekiwaniom potencjalnych słuchaczy studiów podyplomowych. Mam drobną uwagę redakcyjną - tytuł rozdziału 8.4, lepiej odzwierciedlałby jego treść, gdyby zmienić go na „Wnioski z analizy SWOT”. Za ciekawe można uznać również wnioski wynikające z oceny studiów podyplomowych przez ich uczestników w poszczególnych typach uczelni (rozd. 8.5).

W kategoriach, o które pytani byli słuchacze tych studiów (tj. warunki studiowania, organizacja procesu kształcenia, obsługa administracyjna, elastyczność i otwartość na potrzeby i oczekiwania słuchaczy, a także elastyczność w zakresie opłat za studia) najwyżej ocenione zostały publiczne szkoły zawodowe. Kompetencje kadry dydaktycznej oceniono najwyżej w uniwersytetach i publicznych szkołach zawodowych, a zaangażowanie uczestników w trakcie zajęć - w uczelniach niepublicznych, co jest w sprzeczności z najniższą oceną metod oraz treści prowadzonych zajęć w tych uczelniach. Doktorantka stawia tezę, że silny akcent położony na działania marketingowe w uczelniach niepublicznych powoduje, że rzeczywistość mija się z oczekiwaniami słuchaczy kreowanymi na podstawie oferty, co prowadzi do rozczarowania.

Rozprawę wieńczą trafnie sformułowane wnioski, a zwłaszcza wyjaśnienie odmiennych pól głównych aktywności uczelni publicznych i niepublicznych na bazie teorii zależnej od zasobów i postulat rynchłego uruchomienia 5 poziomu kształcenia

5. Podsumowanie oceny merytorycznej rozprawy

Rozprawa doktorska, która recenzuję jest przykładem dobrej pracy naukowej, opartej zarówno na szerokiej wiedzy literaturowej, danych statystycznych badaniach empirycznych. Doktorantka wykazała się umiejętnością formułowania problemu naukowego, konsekwentnym dążeniem do jego rozwiązania, bardzo dobrymi umiejętnościami w zakresie pisarstwa naukowego. Za najważniejsze osiągnięcia Doktorantki uznają: staranny dobór (po przeanalizowanie bogatego piśmiennictwa światowego) i uzasadnienie fundamentu teoretycznego pracy, jakim jest teoria zależności od zasobów, dojrzała i wszechstronna analiza dokumentów strategicznych wybranych uczelni, zaprojektowanie i przeprowadzenie badań jakościowych wśród przedstawicieli władz uczelni i uzupełnienie ich badaniami z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusz audytoryjnego, analizę SWOT, która może być pomocna w doskonaleniu uczelni. Na wyróżnienie zasługuje umiejętność syntezy wyników badań i wyciągania trafnych wniosków, a także bardzo dobry – klarowny język dysertacji. Doktorantka dysponuje dobrym warsztatem naukowo-badawczym i mam nadzieję będzie mogła go dalej doskonalić. Pewnym mankamentem rozprawy, który nie wpływa na jej wysoką ocenę końcową jest zbyt mały akcent na ograniczeniach, wynikających z przeprowadzonych badań i wnioskowaniu na zbyt ogólnym poziomie.

6. Konkluzja recenzji

Autorka dysertacji wykazała się dobrą znajomością zasad prowadzenia pracy naukowej, rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego - ma walory teoretyczne, gdyż wzbogaca badania nad szkolnictwem wyższym o nowatorskie podejście do badań nad kształceniem dorosłych na studiach podyplomowych z wykorzystaniem teorii zależności od zasobów oraz teorii instytucjonalnej, a także aplikacyjne, gdyż może być wykorzystana do kreowania polityki w zakresie kształcenia ustawicznego zarówno na poziomie systemowym jak i instytucjonalnych. Warsztat badawczy Autorki dysertacji oceniam wysoko.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani mgr Agnieszki Anielskiej spełnia wymogi ustawowe stawiane pracom kwalifikacyjnym na stopień doktora w dyscyplinie nauki socjologiczne, gdyż stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Doktorantka wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną, a także tym, iż posiadała umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Podsumowując wnioskuję do wysokiej Rady Dyscypliny Nauki Socjologiczne UMK o przyjęcie rozprawy doktorskiej i dopuszczenie Pani mgr Agnieszki Anielskiej do jej publicznej obrony.

Krzysztof Leja

Pytania do doktorantki:

1. Jakie działania Pani zdaniem należałoby podjąć, aby zwiększyć świadomość władz uniwersytetów szerokoprofilowych dotyczącą znaczenie kształcenia całościowego jako ważnego komponentu procesu kształcenia? Czy ustawa 2.0 im sprzyja?
2. Jakie strategie Pani zdaniem w zakresie kształcenia ustawicznego powinny przyjąć poszczególne typy uczelni?